

ЕВГЕНИКА ХӘМ БИОЭТИКАНЫҢ ЭТИКАЛЫҚ МАШҚАЛАСЫ
Есназарова Зулфия Балташова – тарихи илимлериниң кандидаты, доцент
zulfiyaesnazrova@gmail.com
Әжинияз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

ЭТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА ЕВГЕНИКИ И БИОЭТИКИ
Есназарова Зулфия Балташова – кандидат исторических наук, доцент
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

ETHICAL PROBLEM OF EUGENICS AND BIOETHICS
Esnazarova Zulfiya Baltashovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Таянч сўзлар: евгеника, биоэтика, ахлоқий муаммо, инсон ҳуқуқлари, ген муҳандислиги, инсонпарварлик, ахлоқ, биофалсафа.

Резюме. Мақолада замонавий илмий-техник тараққиёт шароитида евгеника ва биоэтиканинг кесишмасида юзага келаётган ахлоқий муаммолар ҳақида сўз юритилади. Муаллиф евгениканинг тарихий келиб чиқиши, унинг ген муҳандислиги ва биотехнологиялар давридаги трансформациясини таҳлил қилиб, инсоннинг генетик табиатига аралаштириш инсон ҳуқуқларининг бузилиш хавфига эътибор қаратади. Биоэтик тамойиллар – шахс кадр-қиммати, ирода мухторияти, зарар ва адолатга йўл қўймасликка алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ишда инсоний кадриятларни асраш, ўтмишдаги хатоларнинг олдини олиш учун биотиббий технологиялар ривожини ахлоқий асосда назорат қилиш зарурлиги таъкидланган. Тадқиқотнинг назарий-методологик асосини биоэтик, тарихий-генетик ва қиёсий таҳлил усуллари ташкил этади.

Ключевые слова: евгеника, биоэтика, этическая проблема, права человека, генная инженерия, гуманизм, этика, биофилософия.

Резюме. В статье рассматриваются этические проблемы, возникающие на стыке эвгеники и биоэтики в условиях современного научно-технического прогресса. Автор анализируя историческое происхождение евгеники, её трансформацию в эпоху генной инженерии и биотехнологий, обращает внимание на риск нарушения прав человека путём вмешательства в генетическую природу человека. Особое внимание уделяется биоэтическим принципам - достоинству личности, автономии воли, недопущению вреда и справедливости. В работе подчеркивается необходимость этического контроля за развитием биомедицинских технологий для сохранения человеческих ценностей и предотвращения ошибок прошлого. Теоретико-методологическую основу исследования составляют методы биоэтического, историко-генетического и сравнительного анализа.

Key words: eugenics, bioethics, ethical problem, human rights, genetic engineering, humanism, ethics, biophilosophy.

Summary. The article discusses ethical issues arising at the intersection of eugenics and bioethics in the context of modern scientific and technological development. The author analyzes the historical origins of eugenics, its transformation in the era of genetic engineering and biotechnology, and draws attention to the risk of human rights violations arising from interference with human genetics. Special attention is being paid to bioethical principles - personal dignity, autonomy of will, and the prevention of harm and injustice. The work emphasizes the necessity of ethical oversight of the development of biomedical technologies to preserve human values and prevent past mistakes. The theoretical and methodological basis of the research consists of bioethical, historical-genetic, and comparative analysis methods.

Кирсиў. Ҳазирги биомедикалық илим хәм технологиялардың тез раўажланыўы инсан өмири хәм денсаўлығына мисли көрилмеген тәсир етпекте. Генетикалық инженерия, жасалма туқымландырыў, геномды редакторлаў сыяқлы жаңалықлар инсан тәбиятын өзгертиў имканиятин жаратпақта. Усы процессте евгеника идеялары – яғный, инсан туқымын жақсылаў ямаса белгили қәсийетлерге ийе адамларды таңлап алыў ҳаққындағы түсиниклер хәм илимий хәм жәмийетлик талқылаўға түсип атыр.

Бул мәселе этика пәниниң әҳмийетли машқалаларынан бири болып есапланады, себеби ол инсанның қәдир-қымбаты, генетикалық теңлик хәм илимий раўажланыўдың шеклеўлери ҳаққында терең мораллық мәселелерди қояды. Евгеникалық тәжирийбелер инсан ҳуқықларын бузыў қәўпин туўдырады хәм өткен әсирдеги тарийхый қәтеликлерди еслетеди. Соның ушын ҳазирги жәмийетте биотехнологияның раўажланыўын этикалық қадағалаў инсанияттың гуманистлик қәдириятларын саклаў ушын оғада әҳмийетли.

Усы көзқарастан, Евгеника хәм биоэтиканың әдеп-икрамлылық машқалалары темасы бүгинги күнде әҳмийетли, себеби ол илим хәм әдеп-икрамлылық, прогресс хәм жуўапкершилиқ арасындағы нәзик шегараны үйрениўге мүмкиншилиқ береді.

Изертлеўдин тийкарғы мақсети хәм ўазыйпалары: Евгеника хәм биоэтиканың өз ара байланысын, олардың инсан турмысы хәм жәмийеттеги мораллық-әдеп-икрамлылық қәдириятларға тәсирин талқылаў; усы тараўлардағы әдеп-икрамлылық қыйыншылықларының мәнисин ашыў хәм илимий-техникалық раўажланыў шараятында инсан ҳуқықларын қорғаўдың әдеп-икрамлылық тийкарларын анықлаў. Изертлеўдин ўазыпалары төмендегише көрсетиўге болады. Евгеника түсинигиниң тарийхый қәлиплесиўи хәм ҳазирги түсинигин көрип шығыў. Биоэтиканың тийкарғы принциплерин (инсан қәдири, ықтыяр еркинлиги, зыян жеткермеў, әдиллик хәм т.б.) сыпатлаў. Евгеника хәм биоэтиканың тутас хәм қарама-қарсы тәреплерин анықлаў. Ген инженериясы,

репродуктив технологиялар, инсан геномын өзгертүү сыяклы мысаллар аркалы этикалык мәселелерди талкылау. Бул мәселелерди шешүүдң гуманистлик ҳәм хуқықый жолларын усыныс етиү.

Әдебиятларға шолыу. Биозтика: учебник. П.В.Лопатин, О.В.Карташова / Под ред. П.В.Лопатина 2011-жыл, Н.М.Юлдашев, О.З.Сайдалиходжаева, А.Б.Саидов. Биозтика: Тиббиёт олий ўқув юртлари тиббий-биологик факультетлари талабалари учун дарслик. –Тошкент: «Медицина» нашриёти, 2018. Р.А.Фандора. Биозтика и евгеника: Аксиологический диалог. -М.: 2014. О.В.Летов. Проблемы и принципы биозтики. РАН. 2023-жыл аҳмийетли дереклерден болып табылады.

Изертлеүүдң методы ҳәм методологиясы. биозтикалык анализ усылы, тарийхый генетикалык усыл, компаратив (салыстырмалы) усыл, социологиялык ҳәм эмпирикалык жақтан жантасыу методларынан пайдаланылды.

Әйемги грек тилинен алынған биозтика (адам ҳарекетиниң ҳайўанларға өмирдеги, медицинадағы ҳәм биологиядағы қатнасы, бул түсиникти биринши рет 1927-жылы Фриц Жахр айтқан болса, 1969-жылы америкалык онколог ҳәм биохимик В.Поттер оны айланысқа түсирген. Ван Ренсселер Поттер өзиниң «Биозтика-келешекке көпир» атлы шығармасында гуманитар илимлер ҳәм тәбияттанушылар, биологлар искерлигин адамлар турмысына кемситпеушиликке ҳәм ҳайўанларға салыстырмалы түрде дослық қарым-қатнаста болыуға шақырды. Оның пикиринше, «Тири қалыу ҳаққында әпиўайы илим ретинде ғана емес, биологиялык билим ҳәм адамгершилик бақалықларды бириктиретин жаңа даналық ретинде де изертлеу керек» [1].

Биозтика дәслеп, 1960-1970-жылларда раўажланған еди. Екинши жер жүзилик урыс тамам болғаннан бери илим ҳәм техниканың раўажланыуы ҳәм қолланылыуы бир қатар әдеп-иқрамлылық машқалаларды келтирип шығарды [2].

Мысалы, аўзында ана сүти еле кеўип үлгермеген пышық зарланып мияўлаганы менен еркелеүүдң орнына, аўқатланып отырған адамлардан жәрдем сорап аяқларына сүйкенетуғын еди. Қыз бенен жигит бос столға отырды да, аяқларының астына айланып жүрген пышықтың баласына қарады. Пышық кетпей турғанда жигит пышықтың басын гөзлеп, қатты соққы менен тепкилейди. Бир метрдей жерге ушып кеткен пышық бир түрли даўыс шығырып, турыўға ҳалы келмей соңғы рет сол жаққа қарап, күлген адамларға үмит пенен қарады. Аўзының шетинен аққан қан жүрек соғыуы менен бирге қатып қалды.

Әтирапымызда орын алып атырған бундай зулымлықлар күнен-күнге көбеймекте. Көп қабатлы үйлердиң алдында баланың туўылған күнине ойыншық ретинде саўғаға берип, үлкейип кеткен күшик пенен пышықты көшеге шығарып таслау адамлардың күнделикли әдетине айналып барып атыр.

Жас балалар тәрпинен ермекке курбақаларды өлтириуди, олардың көзинен сым өткерип қыйнау, ийт ҳәм пышықларды асып өлтириу перзентлеримиздиң

ермеги сыпатында қарасақ да, жақында болып өткен «Гашаббус» конкурсында еле жаны үзилмеген, тири қойдың терисин сылыуды «шеберлик сабағы» сыпатында көрсетиу, мәдениятлы заман талабына сай ақылы пүтин адамға тән қасийет болса?! Медицина менен биологиядағы ҳайўанларға исленген тәжирий-белерди не деп айтыуға болады?

Хәзирги дәўирде пүткил дүньяда өмирде, жәмийеттиң түрли тараўларында биозтикаалық қағыйдаларға әмел етиу бойынша пикир таласлар даўам етпекте.

Сол себепли де бул машқалаларды үйрениу ҳәм шешу жоллары илимий ҳәм технологиялык инновацияларды, илимий-техникалык ҳәм әмелий жумысларды тәртипке салатугын ҳәм дурыс бағдарлайтуғын мәмлекетлик сиясат дәрежесине көтерилди. Әсиресе, биомедицина ҳәм биотехнологиялардың раўажланыуы ҳәм қолланылыуы, сондай-ақ дүньядағы аўыр кеселликлер пандемиясы нәтийжесиндекелип шығатуғын әдеп-иқрамлылық машқалалары атап айтқанда инсан өмири ҳәм өлими менен байланыслы мәселелерди үйрениу барған сайын актуал аҳмийетке ийе болды.

1978-жылы адамның биомедицинасын ҳәм минез-құлқын қорғау бойынша изертлеулер миллий комитети Пермонт есабатын жәриялады, онда медициналык ҳәм ден саўлықты сақлау хызметлеринде өз ара ҳүрмет, пайда ҳәм әдиллик сыяклы үш принцип ҳәм оларды бул системада кең қолланыу әмелияты усыныс исленген. 1979-жылы Беочеп ҳәм Чадрис «Биозтика тийкарлары» китабын басып шығарды. Усы китапта трансгенлик технология, инсан геномын изертлеу, клонлау технологиясы, тамыр клеткаларды үйрениу ҳәм басқа медицина тараўындағы руўхый-әдеп-иқрамлылық машқалалар ҳәр тәрәплеме талланған [3].

Бул китап хәзирги биозтикалык системаның тийкарын жаратты. Илимий изертлеулерде инсан хуқықларын кепиллеуе бағдарланған дәслепки универсал қағыйдалар усы есабатта белгиленди. Ол соннан кейин клиникалык изертлеулер, илимий экспертизалар ҳәм медициналык жәрдем стандартларында этикалык норма сыпатында қабыл етилди.

Евгеника (грек тилинен εὐγενής - жақсы мийримли, адамгершилик) – адамға қатнаслы таңлау ҳаққындағы тәлиймат, сондай-ақ, оның туқым куўалаушылық қасийетлерин жақсылау усыллары алып қаралады. Илим адам генофондындағы дегнерация кубылысларына қарсы гүреске шақырылған. Евгеника тәрәпдарларын евгениклер деп атайды.

Евгеника – биозтика машқалалары тиккелей тийисли болған бағдар болып, биометриялык тестлер нәтийжесинде адам ямаса ҳайўанлар генетикасындағы купыя өзгерислерди сақлау жағдайы. Евгеника биозтикалык машқалалар менен тиккелей байланыслы тараў ҳәм ол биометриялык сынақлардың нәтийжесинде адам ямаса ҳайўанлар генетикасындағы купыя өзгерислерди сақлау жағдайы.

Бул тәлиймат хәзирги мәнисинде Англияда пайда болды, оның жетекшиси Чарльз Дарвинниң ағасы

Фрэнсис Гальтон, «евгеника» терминин киргизген [4]. Гальтон евгениканы «жаңа» дин сыяқлы миллий сананың бир бөлими етиўди нийетинде еди [5].

Евгеника биоэтика көз қарасынан үлкен әдеп-икрамлылық машқаласы болып табылады, себеби оның инсан популяциясын жақсылаўға қаратылған усуллары автономия, әдиллик хәм зыян жеткермеў сыяқлы биоэтиканың тийкарғы принциплерин бузыўы мүмкин.

Әдеп-икрамлылық мәселелери инсанның репродуктив хуқықларына зорлық пенен араласыўдан, итимал кемситиўден хәм генетикалық белгилерге тийкарланған социаллық иерархияны дүзиўден келип шығады.

В.И.Моисеев XX әсир ақыры – XXI әсир басларында биология хәм медицина философиясының биоэтика тәрәпинен өзлестиреиўинде анық тенденция бар екенлигин атап өтеди. Бул толық түсиникли процесс, себеби биоэтика – салыстырмалы жаңа бағдар, ал хәр қандай жаңалық пенен хәр дайым артықша үмитлер байланысады хәм тек ўақыттың өтиўи менен мәденият тәрәпинен әсте-ақырын өзлестирелетуғын хәм онда өз орнын табатуғын, имканиятлар хәм шеклеўлер шегарасын сызып өтетуғын жаңа бағдарға тең салмақлы мүнәсибетке ерисиледи. Биоэтика менен де сондай болады. Дәслеп бул биомедицина философиясы тараўындағы барлық машқалаларды шешетуғын нәрсе сыяқлы болып көринди. Бүгинги күнде биоэтика феномени, оның унамлы хәм унамсыз тәрәплери хакқында анық баха бериў хакқында айтыў мүмкин [6].

Биоэтиканың сөзсиз плюсы оның интегралы хәм транс-интизамлылығы, тәбийий илимий (биология-медицина) хәм гуманитар этика бағдарларды бирлестиреиў деп көрсетиўге болады. Әдеп-икрамлылық бәрқулла онтологиялық болып келди, яғный көплеген сап этикалық машқалалар онтологиялық мәселелердің ол ямаса бул формаға қарап шығыўды талап етти. Мысалы, ол ямаса бул қылмысты ислеўде субъекттиң ақылы пүтинлигин бахалаў ақылы пүтинлик критерияларын талап етеди, бул критериялар биологиялық, нейрофизиологиялық, психологиялық хәм т.б. мәселелерге, яғный таза релятологиялық аспектлерге сөзсиз тәсир ететуғын еди. Биоэтикада, әсиресе, аксиологиялық хәм онтологиялық моментлер байланысы биринши оынға шығады, өзине тән аксиология дәстүри, яғный хәр түрли онтологиялық биологиялық, медициналық, социаллық машқалаларға тән болған аксиология образы қәлиплеседи.

Соның менен бирге, биоэтиканың әхмийетли кемшилиги жаңа терең онтологияны раўажландырмастан, қурамалы трансдисциплинарлық мәселелерди шешиўге умтылыўы барған сайын анық болып бармақта хәм бәрқулла конвенциялық усул менен шеклениў, яғный қандайда бир келисим нәтийжелери менен шеклениў менен алып қаралады. Хәр қыйлы пәнлердің хәм жәмийеттиң хәр қыйлы қатламларының ўәкиллери бундай сызықлы онтологияның конвенциализациясы деп атаў мүмкин екенлиги нәзерде тутады.

Нәтийжеде, онтоаксиологиялық синтезге қарай хәрәкетлениўдің әхмийетли хәм дурсы тенденциясы онтологияның конвенцияласыўы менен барған сайын көбирек байланысып барады хәм ақыр-ақыбетинде онтология, гносеология хәм логика мәселелерин биоэтикалық изертлеўлердеги азайыўға алып келеди. Социаллық-мәдений коммуникацияның қандай да бир, технологиясы биринши орынға шығып, оның жәрдеминде турмыс феноменинің барлық метафизикалық мәселелерин шешиўге үмит етеди.

Социаллық-мәдений коммуникацияның қандай да бир технологиясы биринши орынға шығып, оның жәрдеминде турмыс феноменинің барлық метафизикалық мәселелерин шешиўге үмитленеди. Егер И.Кант болмаса, хеш қандай философия оқытыўшыларының жәмәәти хәм олардың коммуникациясы таза ақылды критикалаў машқалаларын шеше алмайды. Басқаша айтқанда, философия, биология хәм медицинаның онкогносеологиялық машқалаларын толық илимий изертлеўлер шеңберинде еркин раўажландырыў керек хәм бундай изертлеўлерди усы машқалалар менен тиккелей шуғылланбайтуғын субъектлердің хеш қандай коммуникациялары менен алмастырыў мүмкин емес

Терең ислеитүғын турмыс теориясын жаратпай турып, хеш қандай келисимлер хәм конвенциялар жәрдем бермейди. Бундай теорияны дүзиў болса биология хәм медицина философиясының хәзирги бағдарларында онтология, гносеология хәм логика машқалаларын күшейттириўден ибарат. Хәм биоэтика, тилекке қарсы, өзиниң дәретиўшилиқ илхамландырыўшы импульсинен кейин, бүгинги күнде бундай жолда белгили дәрежеде иркилис болып табылады. Ол биомедицинаның барлық машқалаларын шешетуғындай көринеди, бирақ бундай емес. Ашықтан-ашық айтыў ўақты келди, биоэтика терең теориялық тийкарға ийе болмаған хәм оны социаллық-мәдений коммуникация хәм конвенция әмелиятлары менен алмастырыўға урынып атырған тийкарынан қолланба изертлеўлер тараўы болып есапланады. Бундай жағдайлар орын алады, бирақ сол биоэтикалық машқалада оғада көп санлы болған таза теориялық машқалаларды шешиўдің хақыйқый варианты болып хызмет ете алмайды. Бул жағдайды билип, биология хәм медицина философиясының жаңа парадигмасын биофилософия принциптери тийкарында басқышпа-баскыш қәлиплестиреиў итибарға алынады [7].

Усы көзқарастан алып қарағанда, автор биоэтиканың хәзирги жағдайына сын көзқарастан қарайды хәм терең ислеитүғын турмыс теориясын яғный, турмысты терең философиялық таллаў теориясын қәлиплестиреиў зәрүрлигин атап өтеди. Тийкарғы идеяларында келисим, конвенциялар жетерли емес, егер терең турмыс теориясы ислеп шығарылмаса, хеш қандай социаллық келисимлер хәм әдеплилик кодекслер анық нәтийже бермейди. Бундай теория, философияның хәзирги бағдарында атап айтқанда, онтологияны, гносеологияны, логиканы күшейтиў арқалы алып қаралады.

Әдебиятлар

1. Летов О.В. Проблемы и принципы биоэтики. // <https://cyberleninka.ru/article/n/problemny-i-printsipy-bioetiki/viewer>
2. Белкина Г.Л. (Ред.) Институт человека: Идея и реальность. – «Ленанд» 2018.
3. Михель И. В. Биоэтика в контексте истории: философские исследования биоэтического движения. – Саратов: Саратовский государственный технический университет, 2015.
4. Саркисянц М. Английские корни немецкого фашизма. От британской к австро-баварской «расе господ»/ Пер. с нем. М.Некрасова. – Санкт-Петербург: «Академический проект», 2003.
5. Rancis Gaiton? Eugens: its defntion scope and aims. // the Amerikan journal of sociology. Volume X: July. 1904. №1.
6. Моисеев В.И. От биоэтики к биофилософии. // Философские проблемы биологии и медицины: Сборник статей. Вып. 12. – Москва: Социально-гуманитарные знания, 2018. – С. 6-18.
7. Летов О.В. Проблемы биоэтики. Философия науки и техники. (Обзор). // <https://cyberleninka.ru/article/n/problemny-bioetiki/viewer>